

PRACA A RODZINA

Danuta Graniewska
Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

PRACA ZAROBKOWA JAKO FORMA REALIZACJI EKONOMICZNEJ FUNKCJI RODZINY

Praca zarobkowa stanowi podstawę egzystencji większości rodzin. Ma ona szczególne znaczenie dla rodzin znajdujących się w fazie aktywnego rodzicielstwa. Poziom dochodów bieżących jest nie tylko czynnikiem decydującym o poziomie zaspokajania bieżących potrzeb konsumpcyjnych, ale także o możliwościach tworzenia tych elementów zamożności, które określają status społeczno-ekonomiczny rodzin w strukturze społecznej.

Sytuacja dochodowa, a raczej zamożność rodziny, odgrywa coraz większą rolę i określa możliwości przygotowania zawodowego młodych generacji do samodzielnego życia. W perspektywie finansowej możliwości obecnie aktywnych generacji w kontekście zasad systemu emerytalnego będą także w większym stopniu niż w przeszłości decydowały o poziomie życia osób starszych.

Ujmując ogólnie problem związków zachodzących między rodziną a pracą, należy przede wszystkim podkreślić, że w krajach rozwiniętych praca zarobkowa jest głównym źródłem pozyskiwania środków na utrzymanie rodziny.

Rozpatrując te wzajemne związki w kontekście funkcji rodziny, warto przypomnieć, że w definicjach ekonomicznej funkcji rodziny wyróżnia się jej zadania aktywizacyjne i konsumpcyjne (Piotrowski 1973). Stosowane są także ujęcia bardziej szczegółowe. W ramach materialno-ekonomicznej funkcji rodziny Z. Tyszka (1974) wyodrębnia cztery podfunkcje: produkcyjną, zarobkową, gospodarczą i usługowo-konsumpcyjną, zaznaczając, iż nie zawsze występują one jednocześnie. Realizacja funkcji materialno-ekonomicznej rodziny, szczególnie w aspekcie dochodowym, wiąże się i wpływa na poziom i formę realizacji innych jej funkcji, a szcze-

gólnie: opiekuńczo-zabezpieczającej, socjalizacyjnej, kulturalnej, rekreacyjno-towarzystwej, a także prorekreacyjnej. Aczkolwiek wydaje się, iż w przypadku tej ostatniej w dyskusjach często pomija się lub nie docenia współczesnych uwarunkowań cywilizacyjno-kulturowych, koncentrując się na materialnych aspektach decyzji prorekreacyjnych.

Wzajemne związki i wpływ sytuacji dochodowej (ogólnie ujmując zamożności) rodzin na realizację innych funkcji rodziny stanowią obszar badawczy niedostatecznie jeszcze rozpoznawszy.

Powracając do definicji funkcji ekonomicznej rodziny, należałoby wspomnieć, że postępujące procesy cywilizacyjne w szerokim zakresie spowodowały oddzielenie się funkcji produkcyjnej od zarobkowej. To praca zarobkowa w krajach rozwiniętych ekonomicznie jest głównym źródłem pozyskiwania środków na utrzymanie rodziny. Także w obszarze konsumpcji zmiany cywilizacyjne zaznaczyły się silnie zarówno w zakresie poziomu, organizacji, jak i metod oraz sposobów i form stosowanych w zaspokajaniu potrzeb rodziny. Mimo tych rozległych i głębokich zmian, rodzinne gospodarstwo domowe pozostaje głównym podmiotem w systemie społeczno-gospodarczym, w którym następuje zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych rodziny.

Podstawowe definicje gospodarstwa domowego występują w literaturze ekonomicznej od wielu lat, utrzymując swą aktualność. Według E. Szturma de Sztrema definicja gospodarstwa domowego powinna zawierać cechę ekonomiczną – wspólne gospodarowanie o charakterze konsumpcyjnym, terytorialną – wspólne zamieszkiwanie oraz pokrewieństwo. W przypadku niewystępowania więzi rodzinnej mamy do czynienia z gospodarstwami domowymi, które mogą być tworzone przez inny zespół osób, jeżeli są spełnione pozostałe warunki.

Obszerniejszą definicję sformułował A. Hodoly, który podstawowe cechy gospodarstwa domowego określa następująco: *Gospodarstwo domowe jest jednostką uprawiającą działalność gospodarczą; otrzymuje przychody i gospodaruje nimi, akumulując ich część (oszczędności) między innymi na cele inwestycyjne, a wydatkuje większość na potrzeby bieżące. Gospodaruje również siłą roboczą swych członków dla prac domowych. Jednostką gospodarującą jest zatem genus proximum gospodarstwa domowego. Ponadto brak jakiegokolwiek umowy zarówno w zakresie wkładu pieniężnego w tworzeniu bazy materialnej, jak i rozmiarów rekompensat w postaci świadczeń usługowych.* A. Hodoly podkreśla, jako fakt akcentujący silniej niż inne, społeczny i humanistyczny charakter gospodarstwa domowego.

Powyższa definicja łączy podstawowe elementy funkcji materialno-ekonomicznej i emocjonalno-ekspresyjnej głównie w zakresie solidarności materialnej i psychicznej. Interakcjom zachodzącym w tych obszarach należałoby – jak się wydaje – przypisać to, że nierówności występujące w podziale obowiązków między kobietami a mężczyznami w gospodarstwie domowym są w zasadzie aprobowane, a zachodzącym zmianom z reguły nie towarzyszą napięcia czy dezorganizacja.

Ogólnie ujmując, na zmiany w podziale i realizacji prac domowych wpływa rozwój cywilizacyjno-kulturowy, z którym wiąże się zmiana pozycji kobiet w rodzinie i ich aktywizacja zawodowa.

W badaniach prowadzonych przez GUS stosowane są definicje uwzględniające: wspólne zamieszkiwanie i wspólne utrzymywanie się, czyli gospodarowanie o charakterze konsumpcyjnym. Cechuje je niezbędną w szerokich badaniach zwięzłość, a także określanie cech, które czynią definicję aktualną dla zbiorowości szerszej niż rodzinne gospodarstwo domowe (GUS 2004, s. 11).

W niniejszym artykule omówiona zostanie realizacja funkcji rodziny w aspekcie materialnych warunków bytowania. Nie zastały podjęte tak istotne problemy, jak wpływ aktywności zawodowej dorosłych członków rodziny, a także bezrobocia na realizację pozostałych funkcji. Należy jednak zaznaczyć, że utrzymujące się bezrobocie wśród młodych generacji ogranicza znaczenie pracy w procesach socjalizacji i kształtowaniu systemów wartości, w których praca znajduje pierwsze miejsce i stanowi swego rodzaju „drogowskaz” w poszukiwaniu sensu życia.

Formy i sposoby, jakimi rodzina włącza się w procesy aktywności zawodowej, zależą w dużej mierze od typów rodzin według kryteriów społeczno-ekonomicznych, zatrudnienia i jego form w poszczególnych sekcjach gospodarki narodowej, faz życia rodzinnego i sytuacji na rynku pracy. Dane GUS wykazują duże odchylenia przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w poszczególnych sekcjach od przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń w gospodarce narodowej (2709 zł w I kwartale 2007 r.). Najwyższe *in plus* mają miejsce w górnictwie i pośrednictwie finansowym, a *in minus* – w hotelach i restauracjach, rybactwie, a także w ochronie zdrowia i pomocy społecznej.

Te istotne zróżnicowania wynagrodzeń według sekcji i działów gospodarki narodowej wywierają znaczący wpływ na sytuację materialną rodzin pracowniczych.

POZIOM AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ KOBIET I MĘŻCZYZN

Według danych GUS z I kwartału 2007 r. liczba ludności aktywnej i biernej zawodowo w wieku 15 lat i więcej wynosiła 31 460 tys., w tym aktywnych zawodowo było 16 734 tys. (9211 tys. mężczyzn i 7523 tys. kobiet). Współczynnik aktywności zawodowej w tej populacji wyniósł odpowiednio: ogółem – 53,2%, w tym – 61,5% dla mężczyzn i 45,6% dla kobiet. Powyższe wskaźniki w relacji do danych z 1996 r., wynoszących odpowiednio: 57,9% ogółem 65,9%

dla mężczyzn i 50,6% dla kobiet, są obecnie niższe, na co wpływa utrzymująca się trudna sytuacja na rynku pracy.

Należałoby dodać, iż stopień aktywności zawodowej grup ludności w wieku 15–17 lat wynosi zaledwie kilka procent. Stanowi to m.in. wskaźnik cywilizacyjnego i ekonomicznego rozwoju, wyrażającego się coraz szerszym kontynuowaniem nauki na szczeblu ponadpodstawowym. Między poziomem aktywności zawodowej a zatrudnieniem mają miejsce znaczące rozpiętości powodowane bezrobociem.

Dane GUS (BAEL) podają, że w I kwartale 2007 r. liczba bezrobotnych wynosiła 1894 tys., co oznaczało stopę bezrobocia w wysokości 11,3%, a więc niższą o 4,8% od notowanej w I kwartale 2006 r. W ogólnej liczbie 1894 bezrobotnych kobiety stanowiły 48%, co przekracza ich udział w strukturze pracujących o przeszło 3 punkty procentowe. Znacząca rozbieżność występuje między udziałem długotrwale bezrobotnych kobiet (48,2%) i mężczyzn (46,9%). To kolejny wskaźnik trudnej sytuacji kobiet na rynku pracy.

Bezrobocie stanowi główny czynnik wpływający na sytuację dochodową rodzin. Oslona socjalna w tym względzie jest minimalna. Z ogółu bezrobotnych zarejestrowanych w urzędzie pracy tylko 11% pobierało zasiłek dla bezrobotnych (GUS 2007). Bezrobocie żywicieli rodziny, utrata dochodu z pracy jednego ze współmałżonków czy przedłużający się okres pozostawania bez pracy powodują raptowne i często zaskakujące pogorszenia sytuacji materialnej rodziny. Bezrobotny żywiciel lub współżywiciel rodziny traci od razu większość swoich dochodów, a społeczne wsparcie ma miejsce w niewielkim zakresie i w ograniczonym czasie.

Wśród bezrobotnych duży jest udział osób znajdujących się w wieku aktywnego rodzicielstwa i w rozwojowych fazach życia rodzinnego. Pośrednio świadczą o tym następujące dane (IV kwartał 2006 r.): wśród bezrobotnych mężczyzn żonaci stanowili 43%, a wśród bezrobotnych kobiet zamężne kobiety – 52%; przy uwzględnieniu osób rozwiedzionych posiadających także obowiązki rodzinne udział ten jest wyższy o około 6%.

Struktura bezrobotnych według stanu cywilnego wskazuje na ogromne niebezpieczeństwo ograniczenia możliwości finansowych wielu rodzin w zakresie przygotowania młodego pokolenia do samodzielnej egzystencji, która w coraz większym stopniu zależy od poziomu i jakości uzyskiwanych kwalifikacji zawodowych. Wiąże się to z ogólnym wzrostem kosztów związanych z edukacją młodzieży, dokonujących się pod wpływem różnych czynników, m.in. także związanych z postępującym procesem rozwarstwienia dochodowego i zamożności społeczeństwa.

Bezrobocie, stanowiące główny czynnik utrzymującego się dużego obszaru ubóstwa, szerzej zaistniało w lokalnych programach pomocy społecznej oraz selektywnych systemach świadczeń socjalnych mających łagodzić niedostatek i nędzę. Innymi słowy, zapobiega się skutkom, a nie przyczynom marginalizacji społecznej dużych grup rodzin wówczas, gdy główne przyczyny mieszczą się w obszarze gospodarki narodowej.

Z informacji statystycznej wynika, że wśród bezrobotnych poprzednio pracujących przyczyną bezrobocia w 35% była likwidacja stanowiska lub zakładu pracy. Duży wpływ miało także zakończenie pracy na czas określony – 34%. Oznacza to, że elastyczne formy zatrudnienia wiążą się i wpływają na poszerzenie się zjawiska przemienności okresów zatrudnienia i bezrobocia nie zawsze korzystnych dla sytuacji dochodowej rodzin.

PRZECIĘTNE DOCHODY RODZIN

Kwalifikacje, aktywność zawodowa, ciągła lub przerywana forma zatrudnienia, miejsca zamieszkiwania, liczebność i faza życia rodzinnego to w ujęciu ogólnym i skrótowym podstawowe czynniki kształtujące sytuację materialną gospodarstwa domowe-

go i jego bieżące dochody. W świetle zagregowanych wskaźników z badań budżetów gospodarstw domowych sytuacja dochodowa w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych jest zróżnicowana. Dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych w ujęciu podstawowych grup (z wyłączeniem emerytów i rencistów) wynosił w 2004 r. na osobę miesięcznie w:

- 1) pracowników – 1058,28 zł, w tym na stanowiskach:
 - robotniczych – 723,93 zł;
 - nierobotniczych – 1485,67 zł;
- 2) pracowników użytkujących gospodarstwa rolne – 753,05 zł;
- 3) rolników – 1026,40 zł;
- 4) pracujących na własny rachunek – 1260,37 zł.

W latach 1996–2004 zmieniła się wysokość dochodu na osobę, ale – tak jak wcześniej zaznaczono – najwyższy poziom występuje w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych i pracujących na własny rachunek. Wzrosła natomiast rozpiętość między dochodami na osobę w tych dwóch grupach – z 132,5% do 140,4%. W wyrazie ogólnym potwierdza to narastające zjawisko zwiększonej rozpiętości w dochodach, będących skutkiem przeobrażeń w strukturze społeczno-gospodarczej kraju.

W ramach poszczególnych kategorii gospodarstw domowych na sytuację dochodową silnie wpływa liczba tworzonych je osób. W ujęciu ogólnym – co niewątpliwie zawęża i ogranicza poznanie znaczenia tego zjawiska – przeciętne miesięczne przychody ogółem na osobę w postaci dochodu rozporządzalnego przedstawiają się następująco (GUS 2005):

- a) gospodarstwa domowe 1-osobowe – 1167,79 zł,
- b) gospodarstwa domowe 2-osobowe – 1020,13 zł,
- c) gospodarstwa domowe 3-osobowe – 816,46 zł,
- d) gospodarstwa domowe 4-osobowe – 639,28 zł,
- e) gospodarstwa domowe 5-osobowe – 509,34 zł,
- f) gospodarstwa domowe 6- i więcej osobowe – 552,09 zł.

Te przeciętne dochody w odniesieniu do minimum socjalnego (IPiSS 2005) wskazują i potwierdzają szczególnie złą sytuację materialną rodzin liczebnie dużych, głównie z powodu wielodzietności. Pogłębione szersze informacje na temat różnorodności w sytuacji materialnej gospodarstw domowych, wyrażające się w obszarze i głębokości ubóstwa, przynosi opracowanie GUS z 1997 r.

Z obliczeń, które warto przypomnieć wynika, że w 1996 r. odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum socjalnego przedstawiał się następująco w rodzinach:

- a) pracowników – 48,2%,
- b) rolników – 55,4%,
- c) pracowników użytkujących gospodarstwa rolne – 52,3%,
- d) pracujących na własny rachunek – 32,4%,
- e) utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł – 77,8%.

Najnowsze opracowanie GUS z 2007 r. przynosi wiele cennych informacji w zakresie warunków życia ludności Polski w latach 2004–2005. Między innymi podany jest odsetek ubóstwa w gospodarstwach domowych według ustawowej granicy ubóstwa. Wskaźniki te, aczkolwiek niższe niż w przypadku minimum socjalnego, są także niepokojące. Odsetek ubóstwa w 2006 r. wynosił ogółem 18,1%, w tym dla pracowników – 17,3%, rolników – 28,2%, emerytów i rencistów – 13,2%, w tym dla rencistów – 23,1%.

WNIOSKI

Skrótowo przedstawione dane statystyczne wykazują, że w środowiskach osób pracujących występują znaczne obszary ubóstwa, aczkolwiek w stopniu zróżnicowanym według statusu społeczno-ekonomicznego żywicieli rodziny. W środowisku osób utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł stopa ubóstwa jest najwyższa i nabiera cech trwałości. Ubóstwo jest zjawiskiem o charakterze globalnym, występuje także w krajach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, a wśród czynników sprawczych – podobnie jak w Polsce – podstawową rolę odgrywa bezrobocie.

Trudności w rozwiązywaniu problemów związanych z bezrobociem strukturalnym i technologicznym powodują, że są one czynnikami inspirującymi wzrost społecznej solidarności w ich pokonywaniu. Można bowiem uznać, że przejawem tego są m.in. założenia umowy społecznej w zakresie tworzenia miejsc pracy w celu ograniczenia bezrobocia (Kabaj 2006).

Podstawowym warunkiem, aby rodzina mogła spełniać swoje podstawowe funkcje, jest możliwość uzyskiwania pracy zarobkowej przez jej dorosłych członków. Prowadzić do tego powinien prozatrudnieniowy wzrost gospodarczy, dzięki któremu powstawałyby nowe miejsca pracy. Warto więc w tym miejscu przypomnieć, że stanowi to jedną z podstawowych tez wszechstronnej analizy sytuacji gospodarczej i społecznej krajów Unii Europejskiej, przedstawionej w Białej Księdze Europejskiej. Analiza ta wyróżnia się humanistycznym podejściem do problemów związanych z wykorzystaniem zasobów ludzkiej pracy.

Reaktywizacja i jej integracyjne znaczenie związane z wyzwoleniem od stygmatyzującego piętna bezrobocia stanowią także cele racjonalnie prowadzonej pomocy społecznej (Lemaitre 2004). Ale najskuteczniejsza nawet w sensie materialnym pomoc społeczna, czyli zapewnienie środków wystarczających „na przetrwanie”, nie może i nie jest w stanie zapewnić zadowalających uwarunkowań funkcjonowania rodziny w kontekście społecznym i kulturowym. Dlatego od możliwości zachowania niezależności materialnej rodziny dzięki pracy zarobkowej zarówno kobiet, jak i mężczyzn zależy głównie dalszy rozwój ilościowy i jakościowy polskiego społeczeństwa, a szczególnie młodych generacji.

LITERATURA

- Graniewska D., red. (1994), *Współczesne zagrożenia realizacji podstawowych funkcji rodziny*, „Studia i Materiały”, z. 2, Warszawa: IPiSS.
- GUS (2005), *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa.
- GUS (2006), *Budżety gospodarstw domowych w 2004 r.*, Warszawa.
- GUS (2007), *Aktywność ekonomiczna ludności w IV kwartale 2006 r.*, Warszawa.
- GUS (2007), *Warunki życia ludności Polski w latach 2004–2005*, Warszawa.
- GUS (2007), *Kwartalna informacja o rynku pracy*, Warszawa.
- Hodoly A. (1970), *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, w: *Ekonomiczno-społeczna rola gospodarstwa domowego*.
- Kabaj M. (2006), *Założenia umowy społecznej w zakresie tworzenia miejsc pracy i ograniczania bezrobocia*, „Seria Ekspertyzy”. Warszawa: IPiSS.
- Lemaitre S. (2005), *Les CPAS à l'épreuve de l'insertion socioprofessionnelle*, „Rev. Belge Secur. Soc.” nr 1.
- Piotrowski J. (1973), *Społeczne problemy rodziny*, w: A. Rajkiewicz, red., *Polityka społeczna*, Warszawa: PWE.
- Tyszką Z. (1974), *Sociologia rodziny*, Warszawa: PWE.

SUMMARY

Earning work is a base subsistence of majority family and there is basic form of realization of economic function of family. Level of employment and sizes of unemployment decides about professional activity of population. These phenomena have been discussed and illustrated by statistic data. Material situation in the form of level of revenue is discussed according to socially-professional groups and to number of force of family on base of result of Household budget surveys mainly. Final part of article includes estimate of situation of family general and possibility of satisfaction of satisfaction of its basic functions.